

ВПЛИВ ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНИЙ ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ І НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Олена КЛИМЕНКО

orcid.org/0000-0002-8560-8642

доктор соціологічних наук, професор, старший науковий співробітник
відділу соціальної експертизи Інституту соціології НАН України

Володимир ЯТЧЕНКО

orcid.org/0000-0003-0533-8580

доктор філософських наук, професор, завідувач відділу соціокультурної антропології НДІУ

Оксана СЕМЕНОВА

orcid.org/0000-0003-4848-3235

кандидат історичних наук

Юрій ФІГУРНИЙ

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ

Ольга ШАКУРОВА

orcid.org/0000-0001-9842-2997

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті за матеріалами соціологічного опитування проаналізовано вплив повномасштабної агресії Російської Федерації проти України на сучасний етнокультурний і національно-патріотичний розвиток українського студентства. Доведено, що результати соціологічного дослідження дають можливість фахово охарактеризувати вплив політики російського неоімперського реваншизму на етнокультурні ознаки та інші, пов'язані з ними, у середовищі студентської молоді. Показано, що студентство як соціокультурна спільнота характеризується певною спільністю поглядів, соціальних норм, ціннісних систем, настанов та інтересів. Зазначено, що з 24.02.2022 року, в результаті агресії Росії, стався різкий перелом в ідеологічних поглядах українського студентства щодо будь-яких маркерів, пов'язаних із країною-агресором. Відбулася «декомунізація» та «дерусифікація» студентської думки: усе «радянське» тепер сприймається ними як російське й вороже. Розкрито, що рівень мовної самоідентифікації студентської молоді, за результатами соціологічного опитування, стабільно зростає, а війна як виклик для всього суспільства тільки прискорює цей процес, тому українська мова як один із наріжних каменів державності сьогодні лише зміцнюється, і лінії протистояння у цьому питанні зникають. Виявлено, що, на думку більшості опитаних студентів, повномасштабна військова агресія РФ проти України призвела до консолідації українського суспільства й зміцнення патріотичних почуттів громадян, тому абсолютна більшість опитаних приєдналася до спротиву російській агресії в Україні. Згідно з опитуванням студентство дуже цікавлять події, що відбуваються в Україні під час російської військової агресії, яка розпочалася в 2014 р., переважна частина з них відчуває відповідальність за долю

України й переконана, що може вплинути на її майбутнє. З'ясовано, що понад половина опитаних підтримують отримання Томосу про автокефалію Православної Церкви України.

Ключові слова: Україна; українці; повномасштабна агресія Російської Федерації; соціологічне опитування; етнокультурні процеси; «русский мир».

IMPACT OF THE FULL-SCALE AGGRESSION OF RUSSIA AGAINST UKRAINE ON THE MODERN ETHNO-CULTURAL AND NATIONAL-PATRIOTIC DEVELOPMENT OF UKRAINIAN STUDENTS: SOCIOLOGICAL DIMENSION

Olena KLYMENKO

Doctor of Sociological Sciences, professor, senior research fellow of the Department of Social Expertise, Institute of Sociology, the National Academy of Sciences of Ukraine

Volodymyr YATCHENKO

Doctor of Philosophical Science, professor, Head of the Social and Cultural Anthropology Department of RIUS

Oksana SEMENOVA

Candidate of Historical Sciences

Yurii FIHURNYI

Candidate of Historical Sciences, Head of Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Olha SHAKUROVA

Candidate of Historical Sciences, senior research fellow of Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The article analyzes the impact of the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine on the modern ethno-cultural and national-patriotic development of Ukrainian students based on the materials of a sociological survey. It is proved that the results of the sociological research make it possible to characterize professionally the influence of the policy of Russian neo-imperial revanchism on ethno-cultural characteristics and others related to them among student youth. It is shown that studentship as a socio-cultural community is characterized by a certain commonality of views, social norms, value systems, guidelines and interests. It is noted that since February 24, 2022, as a result of Russia's aggression there has been a sharp change in the ideological views of Ukrainian students regarding any markers associated with the aggressor country. "Decommunization" and "derussification" of student opinion took place, everything "Soviet" is now perceived by them as Russian and hostile. It was revealed that the level of linguistic self-identification of student youth, according to the results of a sociological survey, is steadily increasing, and the war, as a challenge for the entire society, only accelerates this process, therefore, the Ukrainian language, as one of the cornerstones of statehood, is only getting stronger today, and the lines of opposition in this matter are disappearing. It was revealed that, according to the majority of surveyed students, the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine led to the consolidation of Ukrainian society and increased patriotic feelings of citizens, therefore the vast majority of respondents joined the resistance to Russian aggression in Ukraine. It was found that the students are very interested in the events that have been taking place in Ukraine during the Russian military aggression that began in 2014, the vast majority of the respondents feel responsible for the fate of Ukraine and are convinced that it can affect its future. It was found that more than half of the respondents support receiving the Tomos on the Autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine.

Key words: Ukraine; Ukrainians; full-scale aggression of the Russian Federation; sociological survey; ethno-cultural processes; "Russian World".

Постановка проблеми. Неоголошена російсько-українська гібридна війна розпочалася ще у лютому 2014 р., коли Російська Федерація (далі – РФ), поступово скориставшись вакуумом у виконавчій владі України, спочатку захопила й анексувала Крим, а потім, за сприяння своїх проксі й спеціальних підрозділів Федеральної служби безпеки РФ, а згодом і за допомогою обмеженого контингенту Збройних сил РФ (далі – ЗС РФ), розпочала бойові дії на Сході України, які тривали близько 8 років. Не досягнувши своєї головної мети – створення так званої «Новоросії» і повернення України в лабету «руського мира», – Москва намагалася всі ці роки виснажити Київ, та, зрештою, В. Путін вирішив піти на загострення конфлікту. 24.02.2022 р. він оголосив про початок «спеціальної військової операції» в Україні та віддав наказ ЗС РФ розпочати широкомасштабне вторгнення з метою «демилітаризації», «денацифікації» та, врешті-решт, знищення Української держави й української нації.

Актуальність дослідження полягає в тому, що вивчення причин, перебігу й можливих наслідків ескалації війни дає змогу українським вченим осмислити цей жадливий конфлікт та напрацювати алгоритм дії недопущення подібних катаклізмів у майбутньому. Особливий інтерес у вирішенні цих актуальних питань набувають соціологічні опитування, що дають можливість отримати інформацію, за допомогою якої є вірогідність краще оцінювати панівні настрої у суспільстві з метою подальшої мобілізації всіх сил задля перемоги над агресором.

Наукова новизна статті полягає у розробці актуальної проблематики, яка,

незважаючи на публікації з цієї теми, залишається ще недостатньо вивченою і тому потребує подальших неупереджених студій.

Ця праця реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету, «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації». Вона виконується у Науково-дослідному інституті українознавства МОН України (далі – НДІУ) відповідно до напрямку планової роботи відділу української етнології.

Метою дослідження є аналіз матеріалів соціологічного опитування, яке характеризує вплив повномасштабної агресії Росії проти України на сучасний етнокультурний і національно-патріотичний розвиток українського студентства. Завдання дослідження: охарактеризувати історіографію вивчення проблеми й джерельну базу; проаналізувати етнокультурну компоненту в соціологічному опитуванні; визначити вплив політики російського реваншизму на етнокультурні ознаки та інші, пов'язані з ними, у середовищі студентської молоді за результатами соціологічного опитування, проведеного науковцями відділу української етнології НДІУ МОН України у співпраці з викладачами кафедри соціології Державного університету телекомунікацій; підвести підсумки.

Аналіз досліджень і публікацій. Здійснюючи аналіз останніх напрацювань, у яких започатковано розв'язання цієї проблематики, ми можемо стверджувати, що вивчення впливу реваншистської політики Кремля на суспільно-політичні й етнокультурні процеси в сучасній Україні через призму соціології

стає важливим об'єктом наукових розвідок. Вже з перших днів російської агресії 2014 року й до сьогодні в соціологічній літературі з'являються матеріали про зміни, які відбуваються в українському соціумі під впливом російської військової агресії й деструктивних зусиль російської пропаганди. Зосереджується увага на суперечливому характері змін у масовій свідомості українців на цьому відтинковий часу, на особливостях функціонування громадської думки в Україні, на змінах у структурі ціннісного світу українців [5; 6; 8], заакцентовуються спільні риси й соціально-психологічні відмінності в свідомості мешканців різних історичних регіонів України [1]. Особлива увага приділяється проблемі змісту й трансформації національної ідентичності українців [10; 14]. Щодо характеру ставлення населення країн-суб'єктів імперського реваншу супроти України, то ще задовго до агресії РФ на Донбасі 2014 року соціологи попереджували про тенденції зростання настроїв відчуженості між жителями Росії, Білорусі й України, особливо в середовищі молодого покоління. Здебільшого це виявлялось у змінах у ставленні росіян і білорусів до українців: посилювались традиційні етнічні стереотипи, відбувався зсув оцінок відносин між росіянами й українцями та між білорусами й українцями від дружніх до прохолодно-нейтральних [12].

Здійснювались спроби проаналізувати суспільні настрої, особливості трансформації цих настроїв у середовищі мешканців окремих регіонів України, особливо в окупованих Росією районах Донецької та Луганської областей, які перебувають, з одного боку, під тотальним тиском російської пропаганди й ідеології «русского мира», а з

другого – відчують на собі негативні наслідки стагнації регіональної економіки, погіршення стандартів соціально-економічного життя. Позитивною рисою досліджень постає не просто відмова розглядати населення окупованих районів як якусь аморфну, недиференційовану спільноту, а прагнення професійно дослідити соціально-економічні й духовні реалії життя цієї частини сучасного українського соціуму. Українськими суспільствознавцями відслідковуються настрої різних соціальних груп мешканців окупованих територій щодо багатьох аспектів суспільного життя цих територій в умовах агресії російської держави. Зокрема, дослідники виявляють щораз глибші відмінності в поглядах всередині населення окупованого Донбасу на ставлення щодо вступу України в НАТО, оцінки ними діяльності різних українських політичних партій [16], відслідковують політичні й етичні проблеми, пов'язані з особливостями електоральної поведінки мешканців цих територій [9]. Детальному аналізу піддані проблеми соціальної стратифікації населення в регіоні прифронтових територій, різноманітні аспекти взаємодії владних структур і населення на цих територіях [2].

Окремий кластер досліджень складають матеріали про психологічні й соціальні аспекти взаємовідносин жителів різних регіонів України і вимушених переселенців з Криму й окупованих населених пунктів Донбасу як один із маркерів духовного клімату й духовної зрілості сучасного українського соціуму в умовах імперського реваншу Росії. Вивчались типові найнагальніші потреби переселенців, ступінь готовності громадян різних регіонів України допустити вимушених переселенців як членів своїх

сімей, сусідів, керівників на підприємствах чи працедавців тощо. Прогнозувались можливості й причини конфліктів між вимушеними переселенцями та жителями територій, на які ці поселенці прибули [3]. Дані соціологічних досліджень надавались органам державної влади для розробки відповідних соціальних програм [7].

Динаміка соціально-економічних і духовних процесів в сучасному українському соціумі в умовах неспинних потуг імперського реваншу Росії спонукає вчених-суспільствознавців здійснювати постійний моніторинг настроїв і настанов представників різних соціальних груп українського суспільства. Особливий інтерес викликає динаміка духовного світу студентства як однієї з найчутливіших щодо суспільних змін соціальної групи.

Разом з тим соціологічний дискурс аналізу впливу повномасштабної агресії Росії проти України на сучасний етнокультурний і національно-патріотичний розвиток українського студентства ще не став об'єктом спеціальних українознавчих досліджень.

Джерельною базою наукової праці є результати власного соціологічного дослідження вчених-українознавців НДІУ МОН України у плідній співпраці з викладачами кафедри соціології Державного університету телекомунікацій.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 р. для України й українців наставала інша реальність. Війна, яка до того тривала вісім років на Донбасі, тепер постукала у двері кожної родини. Українська політична нація об'єдналася заради однієї мети – знищення російських окупантів й визволення всіх українських земель.

Головним завданням українських вчених є всіляко задіяти свій інтелектуальний потенціал для перемоги над ворогом. Соціологічні опитування є важливим інструментом, який допомагає не лише об'єктивно аналізувати реальний стан функціонування держави, дієздатності громадянського суспільства, настрої громадян тощо, а й виявити головні тенденції етнокультурних, державотворчих і націєтворчих процесів, щоби знищити загарбників, відновити зруйнований потенціал (політичний, економічний, фінансовий, культурний, військовий), увійти до складу ЄС і НАТО та стати однією з провідних європейських і світових держав.

З метою виявлення й аналізу низки характеристик таких настанов співробітниками відділу української етнології НДІУ і кафедри соціології Державного університету телекомунікацій в межах виконання науково-дослідної роботи «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації» (напрямок дослідження: «Виявлення впливу політики російського реваншизму на етнокультурні ознаки та інші, пов'язані з ними, у середовищі студентської молоді (шляхом спеціального опитування)») у період з 05.05.2022 р. по 05.06.2022 р. було проведено соціологічне дослідження. Науковцями відділу окреслено методологічну основу дослідження, розроблено питання до анкети та пояснювальну записку до неї. Враховуючи умови воєнного стану, організація та проведення опитування здійснювалися з дотриманням вимог безпеки, анонімності, мобільності, доступності. З цією метою було розроблено анкету у вигляді google-форми, яку учасники могли заповнити у

будь-який зручний час з будь-яких електронних пристроїв, що мають доступ до мережі Інтернет.

Анкети із супроводжувальним листом було надіслано на адреси електронної пошти голів студентських об'єднань (профкомів, комітетів), через соціальні месенджери (фейсбук) керівникам адміністративних відділів понад 100 вищих навчальних закладів України.

Хочемо відзначити, що представники студентської громади оперативно відреагували на прохання наукових співробітників сприяти у проведенні дослідження та поширити анкети серед студентів їхнього вузу, завдяки чому переважна частина відповідей була отримана вже впродовж перших двох тижнів опитування.

Методологія дослідження

Виходячи з того, що студентство як соціокультурна спільнота характеризується певною спільністю поглядів, соціальних норм, ціннісних систем, настанов та інтересів, ми вважали за необхідне перш за все дослідити особливості сприйняття реалій сьогодення в контексті націєтворення та збереження державності саме в середовищі сучасного університетського середовища. Дослідниками в квітні – червні 2022 р. серед студентської молоді України (окрім окупованих територій Харківської, Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей) було проведено соціологічне опитування (n = 1200) методом збору інформації – заповнення google-форми за фактом відвідування інтернет-платформи. Загалом було опитано 1200 респондентів віком від 17 до 25 років (49%

чоловіків та 51% жінок). Вибіркова сукупність стихійна, на останньому етапі здійснювався квотний добір за основними соціально-демографічними характеристиками населення України (стать, вік, тип населеного пункту, рівень освіти). Для порівняння основних показників респондентів умовно розподілено на дві вікові групи: 17–21 рік – студенти-бакалаври (69,7%), 22–25 років – студенти магістратури, інтернатури та аспіранти (30,3%). Респонденти навчаються у різнопрофільних навчальних закладах.

Блок питань, присвячених аспектам формування національної ідентичності в умовах військової агресії

Проблематика формування національної ідентичності почала цікавити наукові кола з середини ХХ століття, коли на тлі розподілу світу після Другої світової війни виникли поліетнічні державоутворення. У 1960-ті роки концепція ідентичності набула активного розвитку у роботах відомого американського соціолога Е. Еріксона [17], котрий на протигагу уявленням класичного аналізу про антагонізм особистості

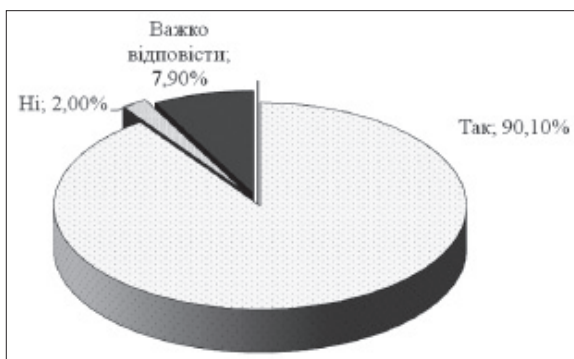

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи цікавлять Вас події, що відбуваються в Україні під час російської військової агресії, яка розпочалася у 2014 р.?» (у %)

та суспільства особливо підкреслював адаптивний характер поведінки індивіда, центральною інтегративною якістю якого, на його думку, має виступати ідентичність, що на початку ХХ століття вивчалась виключно як аспект самосвідомості, виражена у почутті органічної належності людини до історичної доби, у тому числі й форм міжособистісних взаємодій, властивих конкретному періоду життя суспільства. У цьому разі за результатами проведеного дослідження наочно видно, що передумовою формування стійких характеристик національної свідомості у молоді стала військова агресія РФ проти України.

Ідентичність особистості передбачає наявність гармонічних уявлень щодо певних ідей, образів, цінностей та вчинків з домінуючим у даний історичний період типів соціальної взаємодії та відповідно моделей поведінки, які відображають можливість сприйняття людиною конкретних умов соціального буття. Саме тому національна ідентичність розглядається Е. Еріксоном у двох аспектах [17, р. 677].

По-перше, це «Я-ідентичність», яка у свою чергу формується з двох компонентів: «органічного» – зовнішнього вигляду та природних здібностей і «індивідуального» – усвідомлення особливостей соціальної поведінки, вибір типу якої диктують реалії сучасності.

По-друге, це «соціальна ідентичність», яка також ділиться на «групову» та «етносоціальну». «Групова ідентичність» розглядалася Е. Еріксоном як включеність особистості в різні спільноти, оскільки підкріплена суб'єктивним відчуттям

внутрішньої єдності зі своїм соціальним оточенням [17, р. 678].

Водночас «етносоціальна ідентичність» – це те, що склалося в рамках конкретних історичних умов та дає людині відчуття значущості свого буття у межах даного соціуму та в контексті певної громадської думки.

Тут слід підкреслити один принциповий момент: на наш погляд, індивідуальну та групову ідентичності слід розглядати як дві сторони однієї медалі, оскільки стабільність ідентифікації молоді людини в сучасному суспільстві забезпечується її здатністю досягати соціального

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Як Ви себе ідентифікуєте?» (у %)

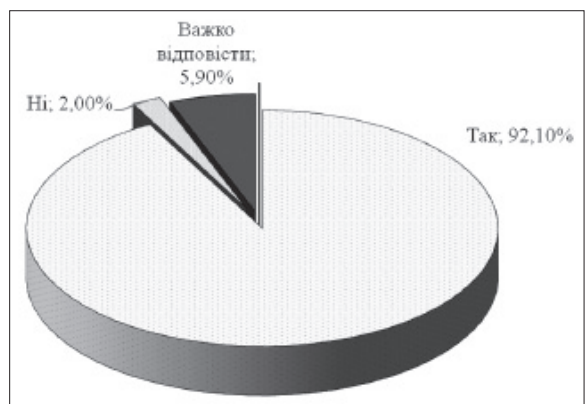

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи відчуваєте Ви інтерес до минулого України?» (у %)

балансу у співвідношенні між власними уявленнями про націю та уявленнями інших, між соціальним та індивідуальним розумінням національної свідомості, а отже, і вибором свого шляху, який отожднюється з історичним.

Однак, на нашу думку, ця здатність у молодого людини може бути сформована лише в процесі соціалізації, під час її адаптації до життя в конкретних історичних реаліях побудови державності – боротьби за національну незалежність, державотворення тощо. Під час соціалізації ідентичність особистості «випробовується» реаліями її буття та умовами, що змінюють зовнішній світ. У зазначеному процесі ця адаптація є вкрай необхідним механізмом пристосування до вимог соціальної взаємодії своєї нації, результатом напрацювань якого може бути активне осмислення свого місця (соціальної ролі) в суспільстві, своїх цілей, прагнень та відносин з іншими.

Таким чином, ідентифікація неможлива поза порівнянням, поза комунікацією. Тільки в результаті взаємодії (прямої та опосередкованої) з іншою групою дана спільність знаходить свої «особливі» ознаки. Тому, на наш погляд, національна ідентичність сприймається молодим поколінням як символічний засіб поєднання з українською нацією та дистанціювання від російської (консолідація спільності «ми» на основі тотальної опозиції негативно значимим іншим – «вони»). За таких умов національна спільність «ми» виникає та існує переважно завдяки жорсткому протистоянню спільності «вони», що в українських реаліях обумовлено веденням бойових дій,

масовими ракетними обстрілами мирного населення та знищенням активної частини представників нації [13]. Тому фундаментом національної ідентичності в українському суспільстві стала збройна боротьба проти країни-агресора – РФ.

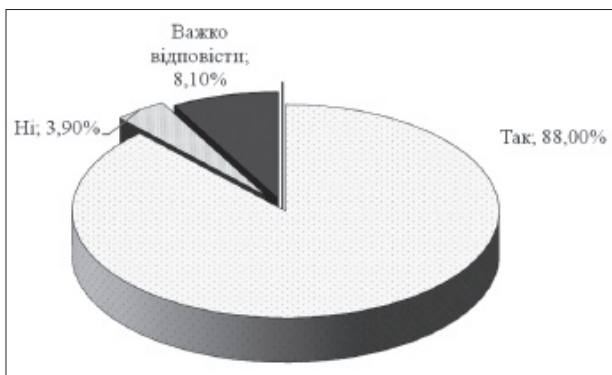

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи з'явилося у Вас негативне ставлення до росіян чи російської культури після початку широкомасштабної агресії РФ проти України?» (у %)

У контексті нашого аналізу це означає, що процеси глобалізації людства на основі євроатлантичної цивілізаційної моделі розвитку, що йдуть з різним ступенем інтенсивності в різних країнах і різних сферах міжнародного життя, можуть не тільки, як вважає С. Хантінгтон, руйнувати національну самосвідомість населення поліетнічних національних держав за рахунок поширення західної (насамперед північноамериканської) «маскультури», а й актуалізувати національні ідентичності на основі негативних уявлень про «інших». Оскільки під час соціалізації процедури індивідуальної ідентифікації здійснюються у чуттєво-емоційній та когнітивній формах, включаючи уявне віднесення до певної «групи», зміст отриманої в акті самосвідомості відповіді на запитання: «Хто Я (Ми)?» повною мірою залежить від ціннісно-оцінних уявлень та знань про

«них». Зрештою, національну ідентичність можна формалізувати до вивчення образів індивідуальних та групових конструктивів, зміст яких формується під час отримання освіти [15, р. 34].

Для більшості науковців національна самосвідомість нерозривно пов'язана з патріотизмом і якоюсь мірою з елементами націоналізму, якщо його розуміти у певному сенсі. Наприклад, у дослідженнях низки вчених патріотизм і націоналізм – тотожні поняття, оскільки нація та держава, на їхню думку, нерозривно пов'язані між собою та становлять єдине ціле. Так, Е. Хобсбаум, посилаючись на роботу Е. Геллнера «Нації та націоналізм», пише, що принцип, згідно з яким формується нація, це коли політичне та національне світосприйняття в суспільстві збігаються. У той же час він зазначає, що ключовою проблемою формування національної самосвідомості є створення образу свого народу шляхом абсолютизування національних чеснот [4, с. 248].

Результати проведеного опитування дають можливість говорити про різке зростання національної свідомості в середовищі студентської молоді. При цьому цікавими є критерії, за якими, на думку респондентів, можна визначити людину як патріота – знання людиною історії своєї країни, готовність служити своїй країні, а також небайдужість до громадського життя (соціальна активність).

Порівняно з дослідженням аналогічного характеру, проведеним у 2019 р. Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), впродовж останніх трьох років частка молодих людей, які

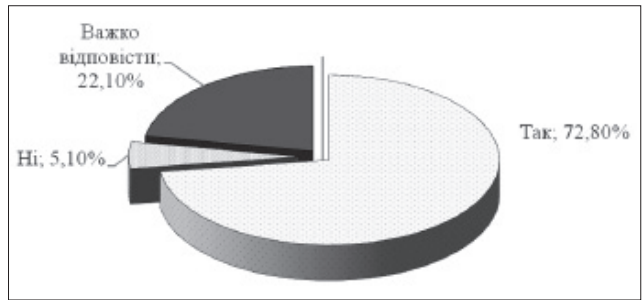

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи вважаєте Ви, що можете вплинути на майбутнє нашої країни?» (у %)

вважають себе патріотами, зростає на 35%, що свідчить про позитивну динаміку націєтворення та вплив історичних реалій сьогодення на процеси самоідентифікації.

Питання національної свідомості в середовищі студентської молоді за результатами соціологічного опитування

Етносоціологічний дискурс в Україні актуалізується тільки з 2000-х років, і, напевно, не випадково, на нашу думку, передумовою став феномен об'єктивного розвитку національної свідомості нашого суспільства, яке на той момент вже відійшло від доволі абстрактних та міфологізованих уявлень про історію українського народу та почало усвідомлювати практичну необхідність віднесення до власної історії та віднайдення свого місця і ролі у ній. До того ж сама соціологія як наука зазнала радикальних змін, були висунуті реальні претензії до розвитку теорії та методології, актуалізувалося питання вивчення історичної соціології в контексті дослідження генези етнічної соціальності на тлі виникнення власної історії пострадянського періоду. Настрої тотального «викриття» історії, характерні для 1990-х, відійшли

на другий план, хоча й не втратили своєї актуальності, а теми виховання національної свідомості стали позиціонуватися як надмірно актуальні [19, р. 240]. Тема національної свідомості низкою вітчизняних науковців розглядається як складова історичної соціології, що містить у собі інші проблемні питання, якими займаються історики. Така ситуація, як нам здається, обумовлена такими обставинами:

- вплив традиції недавнього минулого, коли формування масової національної свідомості було справою винятково державною і перебувало під суворим контролем державних інституцій;

- змішання різних риторик про значення, зміст і оцінки історії нашого суспільства, у яких наукова, академічна риторика іноді розчиняється в повсякденній соціальній, громадянській, політичній і втрачає свою методологію (хоча повний поділ тут, напевно, не є можливим);

- емоційна навантаженість теми (маються на увазі дискусії навколо таких питань, як моральна відповідальність, національна гордість, патріотизм і, власне кажучи, про те, «що пам'ятати, а що забути?», та інше).

Розглядаючи стан соціологічних досліджень національної пам'яті, можна виокремити два блоки тем, перший з яких може скласти уявлення про сучасний стан концептуалізації масової національної свідомості, а другий – про стандартний набір, обов'язково наявний у подібних наукових розвідках. Як ми вже зазначали, у вітчизняних дослідженнях частіше вживається категорія «національна свідомість». Починаючи з 2014 р., в українському науковому дискурсі з'явилася низка соціологічних

досліджень, котрі вибудовують інші значимі концепції, що описують умови й фактори формування національної свідомості, в рамках екзистенціальної соціології – описуючи особливості українського націєтворення в екстремальних умовах війни, розглядаючи важливе історичне знання українців шляхом формування патріотизму і громадської ідентичності. Отже, зауважимо, що в останні роки досліджується не теоретичний і повсякденний рівень суспільної свідомості як такий, а реально функціонуюча свідомість, виражена в позиціях конкретних людей, які утворюють конкретне суспільство. В рамках нашого наукового пошуку особлива увага приділяється оцінному й нормативно-ціннісному змістам національної свідомості, завдяки чому нам вдалося виділити три ключових аспекти національної свідомості студентської молоді:

- наявність певної системи цінностей і символів, яка притаманна усім членам суспільства (боротьба за збереження державності, протистояння спільному ворогу);

- усвідомлення молодими людьми, які навчаються, свого історичного значення та самореалізація через громадські ініціативи (волонтерство, добровільність, благодійність);

- зацікавленість студентської молоді в отриманні національної історії, яка б передавалась від покоління до покоління, збереженні історичного досвіду, набутті знань, символів, ідей, котрі вже ввійшли в національну пам'ять, та таких, що знаходяться тільки на етапі формування (в процесі інституціоналізації).

Встановивши, що для молодих людей – здобувачів вищої освіти – національна свідомість являє собою

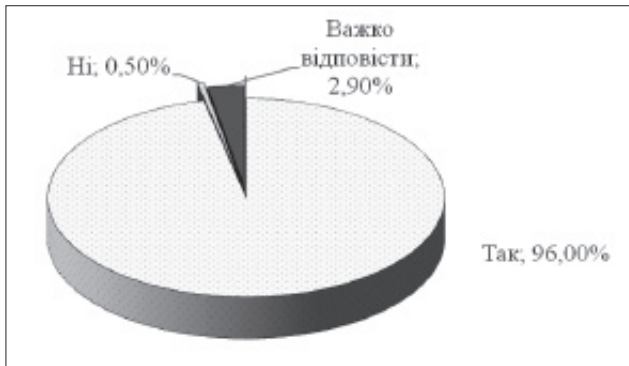

Рис. 6. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи призвела, на Вашу думку, повномасштабна військова агресія РФ проти України (24.02.2022 р.) до консолідації українського суспільства, посилення патріотичних почуттів?» (у %)

сукупність ідей, поглядів, почуттів, настроїв, що відбивають сприйняття й оцінку суб'єктивної реальності, в якій поєдналися реалії сьогодення та історичний досвід минулого у всьому їх різноманітті, необхідно звернути увагу на її беззаперечну контекстуальність. Оскільки саме в контексті подій, що відбуваються, національна свідомість:

по-перше, визначає ставлення молодих людей до історичного минулого народу, країни й держави;

по-друге, формує їхні оцінки з приводу нинішніх подій, зокрема збройної агресії та боротьби за право на незалежність;

по-третє, є підґрунтям для формування механізмів націєтворення вже для наступних поколінь (національні герої, легенди, міфи, символи XXI століття – новітнього цифрового суспільства).

Блок питань щодо мовного вибору студентської молоді

Характерною рисою сучасної соціології є поворот проблематики

фундаментальних досліджень у бік антропоцентризму, що не оминуло наше дослідження, яке торкнулось вивчення проблем формування національної свідомості сучасного українського студентства. Паралельно необхідно відзначити, що у вітчизняній лінгвістиці помітно поживався інтерес до етнолінгвістичної проблематики та актуалізувалося питання витіснення російськомовного контенту. Зокрема, зростає зацікавленість у дослідженнях когнітивної лінгвістики, яка на

новому рівні висвітлює проблему співвідношення національної мови та національної свідомості.

В цьому контексті необхідно звернути увагу на науковий доробок Дж. Джозефа («Мова та національна ідентичність»), який зазначає, що незмінною темою досліджень національної ідентичності останніх десятиліть було лише визначальне значення мови, пошук споріднених та ідентичних. Багато видатних істориків, соціологів та фахівців у галузі політичних наук стверджували, що існування національної мови становить найважливішу основу національної ідентичності. Інші ж приділяли велику увагу зібраним лінгвістами даним, які показували, що національні мови не були дані спочатку, а самі були створені в результаті розвитку суспільства, особливих умов формування націй, в рамках, притаманних їм типів соціальної взаємодії [18, р. 19].

Саме тому, на наш погляд, є важливим виявлення та вивчення певних моделей соціальної взаємодії, що спонукають мовотворення під час історичних

подій, котрі навертають суспільство до конструювання національної ідентичності, націєтворення та розвитку державності. Очевидно, відсутність національної мови є однією з найсерйозніших перешкод, яку необхідно подолати під час створення національної ідентичності [11, с. 109].

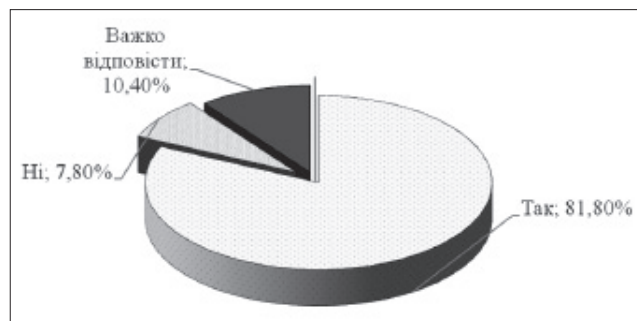

Рис. 7. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи вважаєте Ви, що активне впровадження української мови в усіх сферах життя українського суспільства є одним із чинників протистояння російському культурному впливові?» (у %)

Світ, природно, складається з національних держав, тому наявність національної мови є початковою даністю, необхідною для повноцінного формування нації та існування держави.

Однак найбільш важливим із усіх тверджень про національну ідентичність виявляється твердження про те, що вона дійсно закріплена і зумовлена виключно походженням, а тому залишається, по суті, незмінною протягом усього нашого життя. Саме тому національна мова відіграє в процесі націєтворення важливу роль, оскільки утворює основу, на якій може бути побудована решта національної ідентичності. Тому з упевненістю можна стверджувати, що

національні мови та ідентичності перебувають у складній «діалектичній» взаємодії. У зв'язку з цим необхідно звернутись до наукового доробку Дж. Джозефа, який вказує на помилковість збереження в прикладних дослідженнях надто жорсткого розмежування між мовною та політичною реальністю [18, р. 21].

Взаємозв'язок мовної позиції респондентів з їхніми політичними поглядами в нашому дослідженні простежується неодноразово, що дає можливість говорити про взаємозв'язок проблеми збереження «нації» з прийняттям на державному рівні рішення щодо публічного використання мови.

Цікавим є той факт, що молоді люди ототожнюють державу з «нацією», що підкріплює їхню думку про Україну як цілісну територію, відокремлену кордонами від своїх сусідів, у межах якої всі без винятку громадяни підпадають під владу демократично обраного уряду та користуються однією мовою етнічної більшості, в той час як присутнє усвідомлення, що громадянами можуть бути представники й інших етнічних

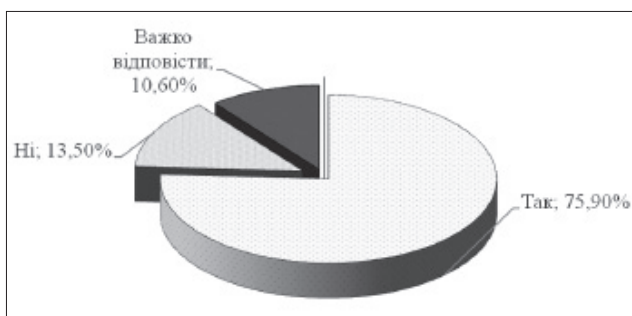

Рис. 8. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи з'явилася у Вас бажання спілкуватись виключно українською мовою під впливом російської військової агресії?» (у %)

спільнот за правом народження або три-валого проживання в країні.

Враховуючи зазначене вище, доцільно звернутись до наукового доробку Бенджаміна Уорфа [21, р. 66], котрий, розглядаючи ставлення суспільства до норм мислення, відзначав взаємозалежність поведінки до мови, оскільки вважав, що це є ніщо інше, як результат культурної взаємодії в межах конкретного суспільства. У запропонованій ним концепції йдеться про «новий вид самоідентифікації», обумовлений соціокультурним виміром життя людини – взаємозалежності норм мислення від уявлень про походження.

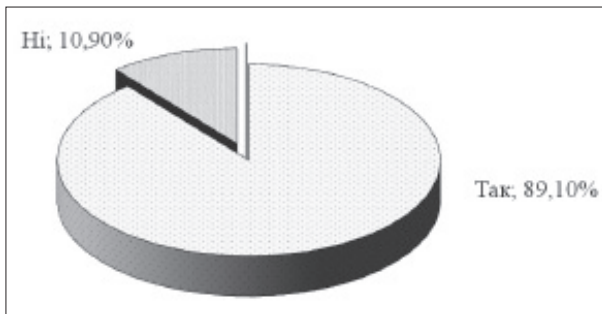

Рис. 9. Розподіл відповідей респондентів на питання: «Чи долучилися Ви до спротиву російській агресії в Україні?» (у %)

Таким чином, спираючись на новаторське пояснення Б. Уорфа причин існування культурних особливостей певних етнічних спільнот, можна стверджувати про пряму взаємозалежність рівня консолідованості нації від володіння мовою (вербального засобу формування національної ідентичності), що в свою чергу передбачає існування «націоналістичного простору-часу» [20, р. 282].

Основний концепт націєтворення, виокремлений в рамках «Ми» в реаліях українського сьогодення, відрізняється від того, що існував до 2022 р. Збройний

конфлікт став пусковим механізмом для усвідомлення молоддю як активною частиною суспільства відмінності українського «простору» і «часу», скажімо, від «середньоевропейського стандарту», а отже, і окремішності вітчизняної реальності від світових реалій.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши, за матеріалами соціологічного опитування, вплив повномасштабної агресії Росії проти України на сучасний етнокультурний і національно-патріотичний розвиток українського студентства, ми дійшли таких висновків:

1. Узагальнені результати проведеного дослідження дають можливість стверджувати про тотальну відмову студентства від радянської ідентичності – 96,5% перестали користуватись російським культурним контентом, а 99,2% сприймають росіян виключно в синонімічному значенні «ворог», що підтверджується наступною тенденцією – абсолютною сепарацією від усього російського: 91,7% респондентів не підтримують тези, що українці, росіяни та білоруси – братні народи, які мають спільне коріння.

2. 63,6% молодих людей переконані, що малоімовірно в подальшому історичному розвитку відновлення будь-яких стосунків з російським народом або зовсім неможливо. Крім того, 76,1% вважають за недоцільне вести будь-які перемовини з РФ, оскільки 93,8% беззаперечно вірять у перемогу українського народу, а 80,3% взагалі відчують гордість за українську націю (у довоєнний період зазначений показник не перевищував 45%).

3. Для сучасної студентської молоді бути українцем означає бути залученим

до практик спротиву, до допомоги в досягненні нашої перемоги (різні соціальні активності – волонтерство, підтримка армії, пропагандистська робота), що сприймається як безпосередня участь у націєтворенні та боротьбі за державність і незалежність.

4. На сьогоднішній день у студентському середовищі сформовано дві ключові формули згуртованості: спільна загроза та спільне благо, що дає можливість вірити, що перемога у війні для молодих українців є націєтворчою ідеєю.

5. Соціологічне опитування свідчить, що рівень мовної самоідентифікації української студентської молоді стабільно зростає, а неоголошена російсько-українська гібридна війна як виклик для всього громадянського суспільства тільки прискорює цей процес. Українська мова як один із головних чинників державності сьогодні лише зміцнює своє становище у соціумі.

6. Студентство дуже цікавлять події, що відбуваються в Україні під час російської військової агресії, яка розпочалася в 2014 р. Переважна більшість опитаних відчуває відповідальність за долю України та переконана, що може вплинути на її майбутнє.

7. Оскільки де-факто УПЦ МП перетворилася на п'яту колону окупантів, то більшість респондентів підтримують заборону діяльності УПЦ МП в Україні. Також понад половина опитаних (59,9%) підтримують отримання Томосу про автокефалію Православної Церкви України.

8. Наразі перед Україною та її громадянами, зокрема й українським студентством, стоять два головних виклики: військовий – як швидко ЗСУ знищать російських агресорів і звільнять тимчасово

окуповані території та внутрішній – чи зуміють українці остаточно демонтувати кланово-олігархічну систему й увійти до складу ЄС і НАТО. Саме тому державницька позиція української влади та громадянського суспільства має сприяти цивілізаційному розвитку українського народу, розбудові української політичної нації, творенню конкурентної Української держави, консолідації українців в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни та остаточній перемозі над ворогом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишняк О. Історичні регіони України: критерії типологізації, соціокультурні відмінності та політична свідомість. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. № 2. С. 18–29.
2. Доля І., Клименко О. Аверс та реверс Донбасу: реалії сьогодення. Харків: НТУ «ХП», 2017. 147 с.
3. Іващенко-Стадник К. Соціальний виклик внутрішнього переселення: гібридні контури українського «кейсу». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 2. С. 26–28.
4. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
5. Круглий стіл «До 26-ї річниці державної незалежності України: тенденції змін громадської думки». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4. С. 207–212.
6. Круглий стіл «Сучасна масова свідомість: динаміка й тенденції розвитку». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. № 1. С. 174–198.
7. Лібанова Е. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 08.10.2014 р.). *Вісник НАН України*. 2014. № 12. С. 15–24.
8. Мурадян О., Мусієздов О. Про цінності та про українців. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 4. С. 190–195.

9. Невидимий електорат. *Український тиждень*. 2018. № 38. С. 19–22.

10. Паніна Н. Чинники національної ідентичності, толерантності, ксенофобії, антисемітизму в сучасній Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2005. № 4. С. 26–45.

11. Ренан Е. Що таке нація? / переклад з французької Миколи Залізняка. *Націоналізм (Антологія)*. Київ: Смолоскип, 2000. С. 107–120. URL: www.hrono.info/stati/2006/renan_naci.php (дата звернення: 17.11.2022).

12. Сикович З. Русские, украинцы и белорусы: вместе или врозь? *Социс*. 2007. № 9. С. 59–67.

13. Сміт Е. Національна ідентичність. URL: Litopys.org.ua/smith/smg.htm (дата звернення: 17.11.2022).

14. Судин Д. Українцями народжуються чи стають? Національна ідентичність у XXI столітті з погляду соціології. *Український тиждень*. 2019. № 5 (585). С. 46–49.

15. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. Москва, 2004. С. 34–35.

16. Чабатай Г. Уже не моноліт. Як розділилися настрої мешканців Донбасу та чому це на користь Україні. *Український тиждень*. 2019. № 10 (590). С. 31–33.

17. Erikson E. Psychosocial Identity. A Way of Looking at Things: Selected Papers (1930–1980) / ed. by S. Schiein. N. Y., 1995. Pp. 675–679.

18. Evan W. M. Identification with the human species: A challenge for the twenty-first century. *Human relations*. N. Y., 1997. Vol. 50. No. 8. Pp. 18–28.

19. Neitschmann B. The fourth world: Nations versus states. *Reordering the world: Geopolitical perspectives on the twenty-first century*. Boulder, 1994. Pp. 238–244.

20. Whorf B.L. Language, mind, and reality. *Thesophist–Madras*. 1941B. Vol. 63. Pp. 281–291.

21. Whorf B.L. A linguistics consideration of thinking in primitive communities. *Language, thought, and reality* / ed. by Carroll J. B. N.Y., 1956. Pp. 65–86.

REFERENCES

1. VYSHNIAK, O. (2015). Historical Regions of Ukraine: Typology Criteria, Socio-cultural Differences and Political Consciousness. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh* (Sociology: Theory, Methods, Marketing), № 2, pp. 18–29. [in Ukr.]

2. DOLIA, I., KLYMENKO, O. (2017). *Obverse and Reverse of Donbas: Realities of Today*. Kharkiv: NTU “Kharkiv Polytechnic Institute”, 147 p. [in Ukr.]

3. IVASHCHENKO-STADNYK, K. (2017). The Social Challenge of Internal Resettlement: Hybrid Contours of the Ukrainian “Case”. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. (Sociology: Theory, Methods, Marketing), № 2, pp. 26–28. [in Ukr.]

4. KASIANOV, H. (1999). *Theories of Nation and Nationalism*. Kyiv: Lybid, 352 p. [in Ukr.]

5. Round table: “To the 26th Anniversary of the State Independence of Ukraine: Trends of Changes in Public Opinion.” (2017). *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. (Sociology: Theory, Methods, Marketing), № 4, pp. 207–212. [in Ukr.]

6. Round table: “Modern Mass Consciousness: Dynamics and Trends of Development.” (2015). *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. (Sociology: Theory, Methods, Marketing), № 1, pp. 174–198. [in Ukr.]

7. LIBANOVA, E. (2014). Forced Resettlement from Donbas: Scope and Challenges for Ukraine (Based on the Materials of a Scientific Report at the Meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on October 8, 2014). *Visnyk NAN Ukrainy*. (Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine), № 12, pp. 15–24. [in Ukr.]

8. MURADIAN, O., MUSIIEZDOV, O. (2022). About Values and about Ukrainians. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. (Sociology: Theory, Methods, Marketing), № 4, pp. 190–195. [in Ukr.]

9. Invisible Electorate (2018). *Ukrainskyi tyzhden* (Ukrainian Week), № 38, pp. 19–22. [in Ukr.]

10. PANINA, N. (2005). Factors of National Identity, Tolerance, Xenophobia, Anti-Semitism in Modern Ukraine. *Sotsioloohiia: teoriia, metody, marketynh*. (Sociology: Theory, Methods, Marketing), № 4, pp. 26–45. [in Ukr.]
11. RENAN, E. (2000). What is a Nation? Translated from French by M. Zaliznyak. *Nationalism (Anthology)*. [online] Kyiv: Smoloskyp, pp. 107–120. Available at: www.hrono.info/stati/2006/renan_naci.php (Accessed 17 November 2022). [in Ukr.]
12. SYKOVYCH, Z. (2007). Russians, Ukrainians and Belarusians: Together or Apart? *Socis*, № 9, pp. 59–67. [in Ukr.]
13. SMIT, E. *National identity*. [online] Available at: Litopys.osg.ua./smith/smg.htm (Accessed 17 November, 2022). [in Ukr.]
14. SUDYN, D. (2019). Are Ukrainians Born or Become Ukrainians? National Identity in the 21st Century from the Point of View of Sociology. *Ukrainskyi tyzhden* (Ukrainian Week), № 5(585), pp. 46–49. [in Ukr.]
15. HUNTINGTON, S. (2004). *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*. pp. 34–35. [in Rus.]
16. CHABATAI, H. (2019). No Longer a Monolith. How the Opinions of the Residents of Donbas are Divided and Why this would Benefit Ukraine. *Ukrainskyi tyzhden*. (Ukrainian Week), № 10 (590), pp. 31–33. [in Ukr.]
17. ERIKSON, E. (1995) *Psychosocial Identity. A Way of Looking at Things: Selected Papers (1930–1980)*. New York, pp. 675–679. [in Eng.]
18. EVAN, W. (1997) Identification with the Human Species: A Challenge for the Twenty-First Century. *Human Relations*. New York, Vol. 50, № 8, pp. 18–28. [in Eng.]
19. NEITSCHMANN, B. (1994). The Fourth World: Nations Versus States. *Reordering the World: Geopolitical Perspectives on the Twenty-First Century*. Boulder, pp. 238–244. [in Eng.]
20. WHORF, B. (1941). Language, Mind, and Reality. *Thesophist–Madras*. Vol. 63, pp. 281–291. [in Eng.]
21. WHORF, B. (1956). A Linguistics Consideration of Thinking in Primitive Communities. *Language, Thought, and Reality*. New York, pp. 65–86. [in Eng.]